

**О.С. Рибчак, к.е.н., викладач кафедри фінансів і кредиту**  
Уманський національний університет садівництва (Україна)

## **ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

**Актуальність теми дослідження.** Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції і фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, являють собою суттєву перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснити в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади.

Тіньова економіка є загальносвітовим, глобальним явищем, певною мірою характерним для всіх країн. У загальносвітовому масштабі її частка становить 5-10% ВВП, в африканських і південноамериканських державах – 25-30%, Росії – 41,6%. Казахстані – 34,3%, Греції – 29%, Італії (27,8%), Іспанія (23,6%) та Бельгії (23,4%), Білорусії – 19,3%, потім – Ірландія, Канада, Франція та Німеччина (14,9-16,3%) - На нижчі показники мають Австрія (9,1%), США (8,9%) та Швейцарія (8%) [1, с.36]. Оскільки розміри тіньової економіки є різними в різних країнах, то й визначення масштабів тіньової діяльності залежать від особливостей функціонування економічної систем. Експертні ж оцінки цього показника в Україні, залежно від методу, коливаються від 20% до 60%. Державний комітет статистики України вважає, що він дорівнює 20%, а Міністерство економічного розвитку і торгівлі України – 50% у ВВП [2].

Саме це й зумовлює актуальність дослідження даної тематики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вагомий внесок в осмислення питань формування і розвитку тіньової економіки в Україні зробили А. Базилюк, О. Барановський, В. Бородюк, З. Варналій, Я. Жаліло, С. Коваленко, В. Мандибуря, О. Пасхавер, Ю. Прилипка, А. Ревенко, яким належать розробки таких важливих аспектів, як визначення причин та масштабів поширення тіньової

економіки, закономірностей її розвитку та форм прояву, характеристика сутності та структуризація видів зловживань, можливостей їх здійснення в умовах чинної нормативно-правової бази та ін.

Постановка завдання. Форми і види тіньової економіки, наслідки її дії та схеми реалізації постійно змінюються, пристосовуючись до нових умов діючого законодавства. А тому актуальним залишається вивчення питання технології здійснення відповідних тіньових операцій, виявлення недоліків у діючій системі управління фінансами, що дозволяють і спонукають до вчинення протиправних дій. Адже тільки на цій основі можна створити комплексний організаційно-економічний механізм подолання тіньової економіки. На вирішення цих питань спрямована дана стаття.

Багато робіт присвячено різним аспектам тіньової економіки (причин, наслідків, політичним рекомендаціям тощо) і пошуку відповіді на ці питання. Проте, серед дослідників немає спільної думки у визначенні тіньової економіки і зазвичай всі визначають її по-своєму.

Часто під тіньовою економікою розуміється економічна активність (легальна чи нелегальна), яка не повідомляється державним органам і не знаходить свого відображення в офіційній статистиці.

Під розміром або рівнем тіньової економіки розуміється частка тіньового сектора у валовому внутрішньому продукті (або у випуску - залежить від того, про що йде мова).

З ідентифікацією реальних причин тінізації економіки безпосередньо пов'язується таке ключове поняття, як фінансовий механізм одержання тіньових прибутків. Найбільш поширеними серед них на сьогодні є: приховання прибутків від оподаткування; незаконні конвертаційні операції, переказ у готівку безготівкових коштів; тіньовий обмін валюти; нелегальний експорт капіталу, неповернення валютних коштів, які незаконно зберігаються за кордоном; протиправні фінансово-банківські операції і шахрайство з фінансовими ресурсами; нецільове використання бюджетних коштів; спекулятивні операції з цінними паперами; шахрайська діяльність страхових, інвестиційних компаній і комерційних банків та ін.

Основними чинниками, які зумовлюють збільшення тіньових операцій, можуть бути: недосконалість правового регулювання фінансової сфери; знецінення обігового капіталу в результаті інфляції; шпунтність курсу національної грошової одиниці і жорсткі грошово-кредитні відносини; фіскальний характер податкової політики; нерозвиненість фондового і страхового ринків; негативне зовнішньоторговельне сальдо і нелегальний переказ валютних коштів за кордон та ін.

Існує багато різноманітних методів оцінки тіньової економіки, за допомогою яких можна кількісно оцінити її загальнодержавні масштаби, зокрема: метод специфічних індикаторів; структурний метод; метод м'якого моделювання; експертний метод; змішані методи.

Водночас, можливості оцінювання масштабів тіньової економіки досить обмежені через сам характер цього явища, яке орієнтоване на приховування від обліку, контролю і реєстрації. Внаслідок цього для оцінювання використовують також непрямі методи, точність результатів яких залежить від адекватності зроблених припущень.

Для вибору оптимального методу оцінки тіньової економіки необхідно оцінювати особливості здійснення тіньової діяльності в країні, виходячи з найбільш поширеної практики її здійснення на кожному конкретному проміжку часу.

Припустимо, що підприємства певної галузі чи виду економічної діяльності приймають рішення про використання певних ресурсів в офіційному чи тіньовому секторі і зрозуміло, що віддадуть перевагу тіньовій сфері, якщо це забезпечить більшу вигідність, ніж робота в офіційному секторі.

Підприємства будуть використовувати свої ресурси неофіційно, якщо є вірною нерівність:

$$f(Dt - Vt - p \cdot S - I) > f((1 - t) \cdot Doф - Voф + g(t \cdot Doф - t \cdot Diн, G) - I) \quad (1)$$

$f$  – функція корисності;

$Dt, Doф$  – доходи у тіньовій чи офіційній сфері відповідно;

$Vt, Voф$  – витрати у тіньовій чи офіційній сфері відповідно;

$p$  – ризик виявлення тіньової діяльності;

$S$  – втрати в разі виявлення;

$I$  – початковий дохід підприємства;

$t$  – ставка податку;

$g$  – функція виробництва, що залежить від сумарних податкових зборів та від економічної політики ( $G$ ) (зростання за обома аргументами).

При виконанні цього співвідношення підприємства приймають рішення на користь тіньового сектору.

Зі співвідношення можна дослідити що відбувається з корисністю при збільшенні ставки податку: з одного боку, зменшується офіційний дохід підприємств, в той час, як виробництво може як зменшуватися, так і збільшитися. Зазвичай зменшення податкового тягара, підвищення прозорості податкової системи значно збільшує прибуток підприємства в офіційному секторі і тому призводить до зменшення тіньової економіки.

Надмірне адміністративне регулювання, як відомо, створює перешкоди на шляху розвитку бізнесу. Для підприємств воно підвищує як часові, так і матеріальні витрати (за інших рівних, збільшує  $Voф$ ) і тому стимулює тіньову активність підприємств.

Державні інституції, що гарантують права власності і виконання контрактів, дають перевагу офіційним підприємствам над неофі-

ційними (у співвідношенні -  $g$ ). Слабкі формальні інститути (низьке  $G$ , низьке  $p$ ) позбавляють офіційні підприємства цієї переваги, і в цьому сенсі зрівнюють тіньові та офіційні підприємства. Тому можна стверджувати, що тіньова економіка - це реакція економічних суб'єктів на слабкість і недосконалість офіційних інститутів. Надмірне адміністративне регулювання і тиск, складність бюрократичної системи підвищують стимули до тіньової діяльності.

Нерозривно з інституційним фактором і фактором адміністративного регулювання пов'язаний і фактор політичної стабільності. В умовах нестабільної політичної ситуації, що особливо характерно для України, економічному агенту важко приймати будь-які рішення на довгостроковий період. У цьому випадку у нього немає впевненості в майбутньому, і він менш схильний довіряти владі та офіційним інститутам.

Сприятливе інституційне середовище, наявність сильних державних інституцій створюють переваги формальної діяльності над тіньовою і, як наслідок, знижують стимули до тіньової діяльності.

Також можна припустити, що рішення суб'єкта господарювання може залежати і від його економічного становища. Якщо у функції корисності підприємства, ( $p$ ) має тенденцію до зменшення, тобто неохочість до ризику, то, за інших рівних, малоприбуткові підприємства (з низьким  $I$ ) з більшою ймовірністю будуть відходити на тіньовий ринок [7]. У високоприбуткових виробництвах, за інших рівних, стимулів працювати в тіні менше, оскільки у нього може бути більше можливостей, краще налагоджені зв'язки тощо. Таким чином, відхід у тіньовий сектор - вимушена стратегія виживання, реакція на нестабільність економічних умов.

Від того наскільки великим є підприємство залежить масштаб його тіньової активності. Невеликому підприємству легше здійснювати тіньові операції. Великі підприємства більш помітні, регулюючим органам їх легше контролювати, тіньові операції для них більш витратні, ніж для малих (тобто, в термінах вище наведеної нерівності - для великого підприємства вище  $p$ ). Між тим, присутній і протилежний ефект: у великих підприємств може бути більше можливостей для тіньової діяльності і можуть бути краще налагоджені неофіційні господарські зв'язки.

Також можна припустити, що у державному секторі тіньова діяльність більш ускладнена порівняно з приватним сектором (сильніший контроль:  $p$  і  $Vt$  вище).

Незаконна діяльність, навпаки, передбачає високий ступінь ризику притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Формалізована залежність чистого доходу економічного агента, що діє в межах неофіційної економіки, від різних факторів, має такий вигляд [7]:

$$R = (1 - p) \cdot S + p \cdot (V - \mathcal{D}) = S - p \cdot S \quad (2)$$

де:  $R$  – дохід правопорушника;  $p$  – вірогідність покарання;  $V$  – прихована вигода правопорушника;  $S$  – величина втрат правопорушника у разі покарання.

Наголосимо, що наведена формула має універсальний характер і може використовуватися для розрахунку прибутковості будь-яких видів нелегальної діяльності – ухилення від податків, зумисного банкрутства, демпінгу, використання неконкурентних дій, порушення прав на об'єкти промислової власності тощо. Для оцінки змінних основним є правильне визначення обсягу втрат ( $S$ ) у разі покарання. Якщо покарання передбачає штраф, то оцінка втрат правопорушника розраховується у розмірі штрафу.

Максимізацію очікуваної корисності Г. Беккер [7] формалізує як змінну, залежну від правопорушення:

$$EU = (1 - p) U(Y) + pU(Y - F) = U(Y - pf) \quad (3)$$

де:  $EU$  – очікувана корисність від злочину,  $p$  – вірогідність засудження правопорушника;  $Y$  – дохід від злочину;  $U$  – функція корисності злочинця;  $F$  – покарання за злочин у вартісному еквіваленті.

Оскільки злочинець розраховує на тривалу кар'єру, то під час оцінки доходу від злочинної діяльності він має враховувати альтернативу – дохід у легальному бізнесі. Модель побудована таким чином, що потенційний злочинець має лише дві альтернативи: він обирає злочинну кар'єру ( $EU > 0$ ), або залишається законослухняним громадянином ( $EU < 0$ ). Недоліком такого підходу є відсутність опису ситуації, коли особа поєднує легальну та нелегальну діяльність («комбінована» поведінка).

## Висновки

Тіньова економіка являє собою складне суспільно-економічне явище, пов'язане з незаконним привласненням особою або групою людей частини створеної вартості або частки майна через різні спотворення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходу, а також через організацію та реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підлягає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур, або окремих громадян.

Детінізація сприятиме підвищенню дієздатності економічної політики держави, впровадженню довіри та зміцненню партнерства населення, бізнесу та держави, дозволить залучити до господарського обігу значні фінансові ресурси, знизити непродуктивні

витрати держбюджету, суб'єктів господарювання та населення. Для цього процес детінізації економіки має здійснюватися на засадах конверсії, тобто неруйнівного залучення тінювих капіталів та грошових коштів до легальної сфери економіки шляхом законодавчого врегулювання легалізації тінювих капіталів некримінального походження, відкриття останнім шляхів для легального інвестування на засадах амністії, запобігання відпливу капіталів за межі України. Комплексне застосування економічних, адміністративних та правових заходів дозволить значною мірою реалізувати завдання детінізації економіки.

### Література:

1. Калугин В., Волченко А. Тень, закрывающая солнце /В. Калугин, А. Волченко // Бизнес. - 2006 р. – 22.06. - С. 36.
2. Тінізація економіки та шляхи її подолання: матеріали засідання „круглого столу” (26 листопада 2009 р.). - К., НІСД, 2009. - С. 46.
3. Дяченко Я. Я. Логіка упорядкування понятійного апарату і протидії тінювій економіці /Я.Я. Дяченко // Фінанси України. – 2007. - №12. – С. 41-46.
4. Базилюк Я.Б. Коментарі щодо проблеми тінювої економіки /Я.Б. Базилюк // Інвест-газета. – 2000. – № 25. – С.9.
5. Alexeev M. A Note on Measuring the Unofficial Economy in the Former Soviet Republics /M. Alexeev //Middlebury College Economics Discussion Paper. – 2006. - №02-30. - P. 169 – 217.
6. Rosser J., Rosser M. Income inequality and the informal economy in transition economies / J. Rosser //Journal of Comparative Economics. - vol. 28. - №1. -P. 156-171
7. Becker G.S. Crime and punishment: an economic approach /G. Becker // Journal of Political Economy. - 1968. - Vol. 76. - № 2. - P. 169 – 217.

## FINANCIAL ASPECTS OF SHADOW ECONOMY

**Key words:** shadow economy, financial system, tax regulation

### Summary

The article is devoted to finding the best approaches for assessing the informal sector and identify the real causes of shadow economy. In a plot between the main factors identified prerequisites scale of shadow economy and the consequences of its impact on socio-economic situation of the state.